

REGARDS SUR KOSZTOLÁNYI

Association pour le Développement des études Finno-Ougriennes, Paris és Akadémiai K., Bp. 1988. 179 l. (Bibliothèque finno-ougrienne)

A Magyar Tanulmányok Nemzetközi Központjának megalapítása adott alkalmat 1985 decemberében, Párizsban egy kollokvium rendezésére, amely méltó módon ünnepelte meg Kosztolányi Dezső születésének századik évfordulóját. A kötet a tudományos ülésszak csaknem valamennyi előadását tartalmazza. A jubileum véletlenül folytán a huszadik századi magyar irodalom egyik „legfranciásabb” írójára esett a szervezők választása, hiszen Kosztolányi azok közül az írók közül való, akiknek sok esélyük van arra, hogy felkeltsék a francia olvasók és kutatók érdeklődését. A magyar nyelven alkotó Kosztolányi művészte mindenekelőtt nyelvi problémákat vet fel a franciák számára, természetes tehát, ha több tanulmány is foglalkozik Kosztolányi nyelvészeti írásaival és nyelvvédő tevékenységével, illetve a Kosztolányi-műveket nyelvészeti szempontból közelíti meg.

Az írói beállítottság és az alkalmazott módszerek egybeesése figyelhető meg azokban az írásokban, amelyek a pszichoanalitika és a pszichokritika szempontjait érvényesítik.

Mind a pszichológia, mind pedig a nyelvészet elvezeti a tanulmányok íróit bizonyos filozófiai, nyelvfilozófiai és művészetelméleti problémákig, amelyek jelentkezhetnek a Kosztolányi-művek primer és szekunder befogadásakor egyaránt.

Bertrand Boiron *Kosztolányi és a nyelvek sokfélesége* című tanulmányában a nyelvész Kosztolányit eleveníti meg, számos és élvezetes példát sorakoztatva fel annak bizonyosságául, hogy Kosztolányi a nyelvnek nem „botcsinálta” kutatója volt, hanem határozottan megfogalmazott nyelvfilozófiai alapon gondolkodott és írt. Kosztolányi számára élet és nyelv, nyelv és világ elválaszthatatlanok egymástól. A nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem a lét lényege. Ebből a tételből következnek a tanulmány által ismertetett összehasonlító nyelvészeti és fordításelméleti megállapítások. Ezek szerint minden nyelv immanens értékekkel rendelkezik, így Kosztolányi számára elképzelhetetlen az, hogy az egyes nyelveket alá- és fölérendeltségi viszonyok

alapján rangsorolja.

Kosztolányi a nyelvész portréját teszi tovább Csécsy Madeleine előadása is. Ugyanebből a problémából indul ki, amikor Antoine Meillet, a híres francia nyelvész tanulmányát említi, amelyben Meillet többek között a magyar nyelv halálát jósolja meg. Kosztolányi ezt a jóslatot nem csupán a nyelvésznek írt válaszában cáfolta meg. Tudatosan vállalkozott arra a feladatra, hogy a legújabb nyelvelméletek tételeit költészetté változtassa és így lehetőséget nyújt a kritikus számára a műveiből következő művészetelméleti tanulságok levonására.

A cikk írója szerint Kosztolányi ösztönösen rájött a Saussure-i strukturalizmus lényegére; az egyes nyelvek szerkezetének belső arányaira, öntörvényűségére, valamint arra, hogy a szójelentések jelölt és jelölő viszonyán alapulnak. A tanulmány azonban sajnos nem vizsgálja meg a Saussure-i nyelvelmélet és a Kosztolányi-féle nyelvészelmélet kapcsolatát. Az olvasó ugyan kikövetkeztetheti Csécsy Madeleine szavaiból, hogy Kosztolányi munkássága sokkal közelebb áll valamiféle néplélektani, mitikus, történeti megközelítéshez, mint az oppozíciókon alapuló, logikai elmélethez. Ugyancsak anakronizmusnak tűnhet az olvasó számára a pragmatizmus említése Kosztolányi gondolataival kapcsolatban, hiszen az a felismerés, hogy a nyelvi kommunikáció a kontextustól és a szituációtól függ, olyan magától értetődő összefüggés, amelyre bárki rájöhet, aki mélyebben elgondolkodik a nyelvek természetén.

Véleményem szerint tehát, Kosztolányi és a modern nyelvelméletek kapcsolata pusztán véletlenszerű egybeesés, és ami elválasztja őket egymástól, az éppen Kosztolányi művész volta. A költő nem elégedhet meg a nyelv szerkezeti vizsgálatával, az a dolga, hogy új összefüggéseket és kapcsolatokat teremtsen a nyelvi elemek között. A nyelvész ezt nem feltétlenül teszi meg.

Nyéki Lajos írásában (*Kosztolányi a magyar nyelv védelmezője*) szintén a magyar nyelvet védő és nyelvművelő Kosztolányi elevenedik meg. Nyéki Lajos szerint Kosz-

tolányi abból indul ki, hogy a nyelv elsősorban természeti jelenség s mint ilyen sokféle és állandóan változik. Kosztolányi dinamikus nyelvvédő tevékenységét az úgynevezett pozitivistá nyelvveléssel állítja szembe, amely a tekintélyelv érvényesítésével akarja „tisztítani” a nyelvet. Kosztolányi a nyelvrontás minden okát és következményét megvizsgálta, nem elégedett meg egy-egy elszigetelt jelenség bírálatával. Például nem önmagában véve helytelenítette egy idegen szó használatát, hanem az idegen szavak kizárólagosságát vetette el, azt, hogy magyar szavakat és kifejezéseket szorítanak ki a nyelvből. Kosztolányi nem csupán a dilettáns és hanyag használókkal, hanem bizonyos nyelvészekkel szemben védte a magyar nyelvet. Mivel szerinte a nyelv működését elsősorban emberi, pszichológiai, szociológiai és történeti tényezők befolyásolják, elkézelhetetlen volt számára a magyar nyelv pusztulása. Ezért érthető — mondja Nyéki Lajos — a Meillet elleni heves kirohanása, amelyről Csécsy Madeleine is szólt tanulmányában.

Járfás Ágnes *Kosztolányi novelláit fordítva* és Kepes Sophie a „Néró a véres költő” és az „Édes Anna” — *nyomozás két fordítás története után* című tanulmánya a nyelvészet által felvetett problémákat a fordítás, illetve Kosztolányi műveinek fordíthatósága szempontjából tárgyalják. Járfás Ágnes szerint a Kosztolányi-fordító elsődleges feladata a stílus vizsgálata, amelyhez azonban elengedhetetlen a Kosztolányi-féle episztemológiai apparátus megmozgatása. E művelet segítségével jut el a tanulmány írója a Kosztolányi-szövegek lényegi szerkezetéig, az oppozíciókon és konfliktusokon alapuló bináris struktúrákig.

Kepes Sophie ugyanezen a kérdéskörön belül két regény fordításának és megjelenésének a történetét vázolja fel, közvetlenül a háborút megelőzően és a Vichy kormány alatt. Tanulmányának igen jelentős a dokumentum-értéke.

A francia szerzők által írt tanulmányok másik nagy csoportja a Kosztolányi-művek pszichoanalitikai vizsgálatát tűzte ki célul. E tanulmányok megállapításai közel állnak egymáshoz, részint Kosztolányinak a pszichoanalízishez és a skizofrénekhez való vonzódását, ebben az irányban való tájékozottságát ismertetik, valamint fényt vetnek arra, hogy mindennek milyen következmé-

nyei voltak az író konkrét művészi gyakorlatára vonatkozóan. (Például: Blandine Judas: *A pszichoanalízis hatása az 1918 előtti novellákban.*) Részint pedig a Kosztolányi-hősök hasonló beállítottságáról szólnak, érdekes pszichokritikai elemzéseket adva az egyes művekről.

Kassai György (*Kosztolányi és a halálöszlön*) ugyanezt a pszichokritikai kiindulópontot a halál filozófiai és biológiai motívumával kapcsolja össze, ebből vezetve le egyrészt az író szubjektív hozzáállását, amely egyben a művészethez való hozzáállását is jelenti, másrészt pedig a művekben megjelenő halál-motívumot, amely az összes többi elemet interpretálja.

A cikk szerzője kiemeli, hogy a pszichoanalízis, amely minden Kosztolányi műben megjelenik, egyfelől kultúrtörténeti okozat (Bécs hatása), másfelől életrajzi jelentőségű, hiszen közismert, hogy unokatestvére és jó barátja Csáth Géza (Brenner József) maga is író és pszichiáter, neurotikus alkat, igen nagy hatást gyakorolt Kosztolányira. Mindebből következően Kassai György számára nem kétséges, hogy Kosztolányi nagyon jól ismerte Freud és Ferenczi Sándor írásait, így nem csupán alkati kérdés nála a pszichoanalitikai érdeklődés, hanem elmélyült és konkrét tudás is motiválta az írókat.

Maurice Regnaut (*Kosztolányi az „Esti” írója: irás vagy halál*) folytatja a Kassai által megkezdett pszichoanalitikai vizsgálódást, a Kosztolányi életművet az *Esti Kornél*-novellákra szűkítve. Rámutat arra, hogy Esti Kornél alakjának megalkotása közben az író maga is egyfajta skizofrén állapotba kerül. Regnaut az Én ilyen jellegű megkettőződését minden alkotó folyamat sajátjának tartja, amely során az írói aktivitás, azaz az élet és a passzív szemlélődés és a halál kerülnek szembe egymással.

Karátson András *Kosztolányi a közhellyel szemben* című előadásában összevonja a Kosztolányi-féle pszichoanalízis és nyelvészlelet tanulságait. A Kosztolányi-művek olyan sajátosságát emelve ki, amelyre eddig nemigen figyeltek fel a kritikusok. Szerzőnk a közhelyet teszi nagyító üveg alá és megállapítja, hogy a közhely, amelyet minden író használ, az egyetlen lehetséges eszköz arra, hogy a műalkotások általános érvényűvé, társadalmivá váljanak. Ily módon lesznek a közhelyekből toposzok.

A közhely Kosztolányinál nyelvi probléma, amely lehetővé teszi, hogy feltáruljanak az egyén társadalmi és pszichikai mozgatórugói. Karátson András az 1920 előtti novellákat vizsgálja a fenti szempontból és arra a következtetésre jut, hogy Kosztolányi eredetisége és utánozhatatlansága végeredmény csupán, amelyhez a közhelyen keresztül vezet az út és amelynek célja az adott társadalom kritikája.

Jean-Luc Moreau (*Kosztolányi avagy „mond meg mivel játszol megmondom ki vagy”*) Kosztolányinak egy nyelvtörténeti tényre vonatkozó megállapításával kezdi tanulmányát, mely szerint a magyar nyelv a „munka” és „dolgozni” szavakat a szláv nyelvektől kölcsönözte, míg a „játék” szót már az őshazában is ismertük. Ez a tény jó ürügyet szolgáltat Kosztolányinak korra hipokrita társadalmának bírálatára; az emberi természetnek egyáltalán nem lényege a munka, ahogyan azt sokat állítják, a játék viszont sokkal inkább az. Jean-Luc Moreau néhány vers, regény és novella vizsgálatán keresztül valóságos játékelméletet von el Kosztolányi műveiből, ahol a játék megjelenik a szavak szintjén, az ember (Kosztolányi és a Kosztolányi-hősök) pszichikai meghatározottságaként és végül a művészet sem lesz más mint játék.

A kötet utolsó, francia szerző által írt tanulmánya Eva Toulouse előadása, amelyben a *Tengerszem* című kötet négy, antik-római ihletésű novelláját elemzi, a költő világgépének esztétikai struktúrára helyezve a hangsúlyt. (*Kosztolányi és a római inspiráció*)

A magyar közreműködők is a pszichoanalízis és a szociológia módszereit alkalmazzák és levonják e kritikai és ismeretelméleti irányzatok bizonyos tartalmi konzekvenciáit mind Kosztolányi személyiségét, mind pedig műveit illetően.

Ádám Péter *„Esti Kornél” és az örület* című tanulmányában a kulcsfogalom az örület, amely több síkon értelmezi Kosztolányi művészetét. A szerző szerint elsősorban ismeretelméletileg, ugyanis ha az örülettel, a devianciával az udvariasságot állítjuk szembe, akkor megállapítható, hogy az udvariasságból következő távolságtartás (önmagunkkal szemben is) megakadályoz minket a világ, illetve önmagunk megismerésében. Ádám Péter tanulmánya rámutat arra is, hogy az örületnek nyelvfilozófiai ve-

tülete is van Kosztolányinál, hiszen Kosztolányi „örültjei” különválasztják a jelöltet és a jelölőt, a köznyelvitől eltérő jelentésükben használják a szavakat. A költő ugyanezt teszi. Az örület és a művészet azonban együtt nem létezhet, a pszichológia törvényei szerint egymást kizárják.

Balassa Péter *Kosztolányi és a nyomor, elmélkedések az „Édes Annáról”* című tanulmányában a nyomor és a kommunikáció problematikáját boncolgatja. A nyomor egyrészt Anna szociális, másrészt pszichikai meghatározottságát jelenti, s a tanulmány szerzője szerint lehetőséget nyújt Kosztolányi számára egyfajta egzisztencialista filozófia művészi ábrázolására, ahol a nyomor a világgal és önmagunkkal való kommunikáció hiányát és szegényességét is jelzi s az ember totális magányához vezet.

A harmadik közreműködő, Kelevéz Ágnes *Kosztolányi „Naplója” ürügyén* című cikkében, túl azon, hogy a művészi alkotás folyamatának szubjektív, az alkotóra vonatkozó tényeit kutatja, egészen általános síkon elemzi Kosztolányi *Naplóját*, az író életéből kiindulva közelít a művekhez, s egy ilyen kiindulópontú módszer ismeretelméleti státuszát próbálja igazolni.

Szávai János Kosztolányi nevetéséről szóló előadásában irodalomtörténetileg kronologikusan vizsgálja Kosztolányi humorának kialakulását és létmódjait.

A magyar szerzők közül Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya, *Az „Esti Kornél” mint ellenregény*, szinte összefoglalja az előző írásokat: a filozófiát, a nyelvészetet és a pszichológiát az irodalomelmélettel ötvözi. Kosztolányi műveit ugyanis a modern kritikai irányzatok terminológiáját használva elemzi, így világítván rá Kosztolányi fentebb említett nyelvfilozófiájára. Szegedy-Maszák Mihály rámutat arra is, hogy a Kosztolányi életművéből elvonható lételméleti fenomenológia természetesen rüleg a XIX. századi német filozófiából ered (Nietzsche), a művészet autonómiájára és lényegére, így létre kérdesz, ezen keresztül nyújt alkalmazható művészi módszert Kosztolányi számára.

A tanulmánykötetben szereplő írásokat igen szellemesen állították egymás után a szerkesztők. A tanulmányok szinte végsvakukat adnak egymásnak, s bár a rendezés elve nyilvánvalóan a szerzők nevének betűrendje volt, ennek ellenére a kötetet elol-

vasva az olvasó számára határozott és egy-
séges körvonalat kap egy Kosztolányi-kép:
író, költő, filozófus, nyelvész, aki méltán

foglalja el előkelő helyét nemcsak a ma-
gyar, de az európai kultúrában is.

Ádám Anikó

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: A JÓZSEF ATTILA-I TELJESSÉGIGÉNY
Bp., 1987. Magvető Könyvkiadó, 371 l.

Hírhedtté vált recenziójában Féja Gé-
za a „szélkakas-költők” közé sorolta József
Attilát, akik „fölfedezték a sokarcú ver-
set, azaz megverselnek egy dolgot 3-4 féle
hangnemben, készítenek róla marxista, na-
cionalista, kisagrár és egy semleges szólamú
verset”. Ugyanezt a versátírási vádat han-
goztatta évekkel később Nagy Lajos *Buda-
pesti Nagykávéház* c. regényében. De Bálint
György is szóvá tette a *Medvetáncról* írott
elismerő hangú bírálatában, hogy a költő
„néhány harcosszerű versét enyhítette, át-
stilizálta”. Ezek a kritikai megjegyzések
azon az előfeltevésen nyugszanak, hogy az
alkotótól, aki szellemi termékét végleges
formába öntötte, azaz a nyilvánosság elé
bocsátotta, rossz néven vehető, ha azt to-
vább alakítja, főleg olyan mértékben és
olyan irányban, ami már a mű politikai,
erkölcsi arculatát komolyan érinti.

József Attila azonban nemcsak úgy vé-
tett a műalkotás egyediségének szentsége
ellen, hogy a meglévőn változtatott, hanem
úgy is, hogy változtatlanul vagy kisebb
módosításokkal újra fölhasznált olyan formai-
tartalmi egységeket, amelyeket már egyszer
beleszólt valamely művébe. Így például a
[*Magad emésztő...*] remekbe szabott sorai
változtatlanul megtalálhatók az *Eszmélet* 4.
versében: „Akár egy halom hasított fa, /
hever egymáson a világ, / szorítja, nyom-
ja, összefogja / egyik dolog a másikat /
s így mindenik determinált”. A [*Jön a vi-
har...*] formaelemeit pedig két irányba
írta szét a költő: az „utánuk bársony nesz
inog, / megremegnek a jázminok” sorpár
a *Hazám* szonettciklusban bukkan föl új-
ra, „a szegény fűszál lekonyul, / fél, hogy
örökre alkonyul” sorok pedig a *Költőnk és
kora* c. versben születnek új életre. Mielőtt
még arra gyanakodnánk, hogy a betegség-
gel magyarázható kései ismétléskényszerrel
lenne szó, a korai pályaszakaszából is hozok
szemléletes példát. A Juhász Gyulának

ajánlott *Kozmosz éneke* 5. szonettjének alá-
bi részlete: „Mint szunnyadó kedvest meleg
leány, / Cirógatja gyötört szívük az álom.
/ S mint éjjel nyíló áloé virágon, ...” egy
szabadversben, kassákosra hangszerelve je-
lenik meg ilyenformán: „az áloé másodper-
cenként virágozik álmainkban / ismeretlen
kedvesünkkel hálunk ő az aki cirógatván
figyelmeztet ha takarónk lassacskán lecsú-
szik”.

A műalkotás egyediség iránti köteles tisz-
telet elmaradását föl lehet éppen róni Jó-
zsef Attilának, de az effajta kritika sehová
sem vezet. Egyrészt azért, mert — ha mű-
érzékünkre hallgatunk, be kell ismernünk,
hogy — sem az átírás, sem a kész formae-
lemek újraalkalmazása nem csökkentette a
József Attila-versek esztétikai színvonalát,
nem gyengítette erkölcsi, eszmei hitelüket.
Másképp azért, mert a figyelmesebb szem-
lélő számára kiderül, hogy a formaelemek
vándorlásának jelensége József Attila élet-
művében olyan nagymérvű, hogy ha ki-
tartunk a rosszallás mellett, akkor érett
költészetét szinte teljes egészében el kellene
utasítanunk.

Természetes dolog tehát, hogy a kezde-
ti szemrehányások később elhallgattak, s
a „szakértők” egyre inkább olyan adaléko-
kat láttak az ismétlődő szövegegységekben,
amelyek rejtett összefüggések felismerését
teszik lehetővé, amelyek magyarázatra szo-
ruló, izgató alkotáslélektani rejtélyek meg-
oldására készítetnek, amelyek mélyebb nyel-
vi, pszichikai törvényszerűségek nyomába
vezetnek. A sokszor évekig lappangó, mint-
egy elraktározott formai-tartalmi egységek,
a *motívumok* iránt ezért a kutatás kezdettől
fogva nagy érdeklődést tanúsított. A motí-
vumvándorlásból már Bóka László: *József
Attila* (1947) c. tanulmánya és Szabolcsi
Miklós *Falu* (1947) elemzése is fontos követ-
keztetéseket vont le. Önálló témává a Jó-
zsef Attila-motívumkutatást Széles Klára